

ВІДГУК
офіційного опонента
про дисертацію Феденко Олени Олексіївни
"Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті
Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.01 – історія України

Історично так склалося, що в Україні сформувалося розмаїте суспільство з істотними мовними, культурними, конфесійними та етнічними відмінностями. Після проголошення незалежності в 1991 р. перед владою постало завдання вироблення виваженої державної етнонаціональної політики. Можна стверджувати, що його загалом вдалося реалізувати, адже й дотепер міжетнічні відносини в Україні в основному оцінюють як досить толерантні. Проте за майже тридцять років у цій сфері назріла низка проблем, а останні геополітичні події ще більше їх актуалізували. Задля збереження конституційного ладу, територіальної цілісності України та запобігання етнічним конфліктам важливо розробити нову стратегію розвитку національних меншин, котра б гарантувала захист прав усіх спільнот та водночас сприяла консолідації суспільства. Цієї мети неможливо досягнути без визнання історичного внеску кожного етносу у розвиток України. Незважаючи на те що етнічні спільноти вже давно привернули увагу науковців, вивчення особливостей їхнього соціально-економічного життя залишається на периферії історіографічного процесу. Тому дослідження О. О. Феденко відповідає потребам сучасності, має важливе наукове та суспільне значення.

Окрім того ж, тема дисертації пов'язана з дослідницькими програмами Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Її виконано на кафедрі історії України в межах планових тем "Українське Причорномор'я в історичному і історіографічному контекстах" (№ державної реєстрації 0111U008029) та "Процеси модернізації в Наддніпрянській Україні:

соціально-економічні трансформації, традиції європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія" (№ державної реєстрації 0116U005559).

Поданий до захисту кваліфікаційний твір має чітку внутрішню будову, зміст його розділів та підрозділів підпорядковано досягненню задекларованої мети. Викладення матеріалу є цілком логічним та послідовним. Наукова новизна зумовлена постановкою та розробкою конкретної історичної проблеми, суть якої полягає у виокремленні діяльності італійців Одеси із контексту соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України.

У вступній частині сформульовано об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, окреслено його хронологічні та географічні межі. Також кваліфіковано визначено наукову новизну та практичне значення здобутих результатів.

Перший розділ – "Історіографія, джерельна база і методологія дослідження" – присвячено характеристиці стану теоретичної розробленості проблеми. У п. 1.1. проаналізовано наукову спадщину попередників та виділено три основні періоди накопичення знань із окресленої теми: ХІХ – початок ХХ ст., 1920–1980-ті роки, 1991 р. – початок ХХІ ст., хоча такий поділ є доволі традиційним. Однак, враховуючи розмаїтість та розпорошеність у науковій літературі необхідної для дослідження інформації, повністю погоджуємося з обраним історико-хронологічним підходом.

Критично опрацювавши та осмисливши історіографічний доробок (с. 9–26), авторка визначила основні тематичні напрями, у контексті котрих науковці вивчали життя італійських іммігрантів в Україні, а також окреслила питання, що залишилися поза їхньою увагою (с. 10, 23). Досить ґрунтовно О. О. Феденко розглянула напрацювання італійських, американських, канадських і російських фахівців. При цьому зазначено, що найбільше їх цікавили питання італійської колонізації Півдня України, громадсько-політичних і культурних відносин (с. 16, 21). У підсумку здобувачка зробила обґрунтований висновок про відсутність комплексних узагальнюючих

наукових праць, присвячених ролі італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII ст. – на початку XX ст.

Джерельну базу дослідження представлено в п. 1.2. Її основний масив становлять неопубліковані матеріали з п'яти архівосховищ (Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Державний архів Одеської області, Державний архів Херсонської області, Державний архів Неаполя, Державний архів Турина). Безперечним здобутком авторки є залучення до вітчизняної історичної науки комплексу документів, що зберігаються в італійських архівах. Окрім письмових, класифікованих за змістовими й видовими ознаками (с. 26–35), дисертантка використала зображальні (малюнки, світлини, листівки, скульптури, архітектурні споруди) (с. 35–36, додатки) та речові (надгробки) (с. 35, додатки) джерела, що значно збільшило інформаційний потенціал дослідження.

Поєднання загальнонаукових, спеціально-історичних методів та інструментарію суміжних дисциплін (джерелознавства, демографії, генеалогії, архівної справи, історичної інформатики тощо) дозволило О. О. Феденко уникнути суб'єктивних оцінок, забезпечити достовірність результатів дослідження та повноцінно розкрити обрану тему.

У другому розділі – "Італійська громада Одеси наприкінці XVIII – на початку XX ст." – проаналізувавши відповідні міграційні процеси та чинники, що впливали на них, авторка слушно виділила три етапи формування у місті італійської громади (с. 82–83) та встановила основні центри італійської еміграції до Одеси (с. 47–48). Також вона з'ясувала, що за професійною приналежністю серед переселенців домінували особи, зайняті у сфері господарювання (с. 59–60). О. О. Феденко довела, що з тих чи інших причин (дотримання законодавства Російської імперії, змішані шлюби, відсутність спеціальних навчальних закладів, геополітичні зміни тощо) упродовж XIX ст. суттєво змінилася як мовно-конфесійна, так і демографічна ситуація всередині громади, причому не на користь італійців (с. 51–57, 78).

У третьому розділі – "Італійські консули в організації життя та економічної діяльності італійської громади" – ґрунтовно вивчено функціонування італійських консульств на Півдні України. Ця частина дисертації особливо варта уваги, оскільки її основою стали матеріали італійських архівів. Оперуючи ними, здобувачка докладно схарактеризувала повноваження консулів і віце-консулів, розглянула кадрові зміни в консульських установах та їх причини, визначила критерії добору на відповідні посади (с. 84–102, 106, 108). О. О. Феденко зазначила, що, на відміну від багатьох інших держав, у Сардинському Королівстві та Королівстві Обох Сицилій, а потім і в об'єднаній Італії консули вважалися державними службовцями (с. 91, 95). При цьому наголошено, що на призначення генеральних консулів не впливали ані тривалий період проживання в Одесі, ані досвід роботи, ані товариські зв'язки з місцевою владою і співвітчизниками (с. 91). Натомість віце-консули працювали на громадських засадах, тому ними ставали переважно купці (с. 104, 106). Поділяємо вповні доказову думку авторки про те, що саме завдяки виконанню таких повноважень деякі особи розвинули свій бізнес і стали заможними (с. 108–109).

Окрім того, розкрито роль консулів у відкритті італійських представництв у азовсько-чорноморських портових містах (Ізмаїлі, Феодосії, Керчі, Таганрозі, Бердянську, Маріуполі, Миколаєві та Херсоні), лобіюванні торговельних інтересів італійських держав та інформуванні їхніх урядів про український ринок, а також у захисті прав моряків (с. 102–121).

Основні напрями підприємницької активності італійських іммігрантів розкрито в заключному розділі – "Економічна діяльність італійського купецтва Одеси у Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII – початку XX ст.". Аналізуючи сферу торгівлі, здобувачка зауважує, що великих італійських експортних фірм в Одесі було мало, а серед основних товарів, які вони вивозили з України, переважали зернові культури, деревина, спирт, м'ясо та шкіра. Більш значимою була присутність італійців у ввізних

операціях, де за деякими статтями (англійське вугілля, бензин) італійці лідирували (с. 124–140).

Позитивної оцінки заслуговує спроба створення просопографічного портрету одеських купців італійського підданства (п. 4.2.). О. О. Феденко вдалося не лише уточнити і доповнити біографії відомих комерсантів, а й реконструювати історії окремих родин (Рокка, Анатра, Котронео та ін.). Водночас, застосування компаративного методу дозволило сформулювати загальне уявлення про походження купців, особливості ведення бізнесу, товариські зв'язки, участь у громадському житті міста й регіону (с. 140–160).

Реалізуюючи комплексний підхід до вивчення теми, авторка не залишила поза увагою сферу основного виробництва, зокрема промисловість та ремісничу справу. Вона переконливо довела, що на українських землях саме італійці Одеси стали першопрохідцями в авіабудуванні та виробництві макаронів, а також прославилися як майстерні мармурники (с. 161–176).

Загальні висновки О. О. Феденко виважені й достатньо аргументовані, відповідають задекларованій меті та дослідницьким завданням. Логічним і доцільним продовженням основного тексту є додатки, що унаочнюють окремі положення дисертації, полегшуючи їх сприйняття й осмислення.

Чималий список використаних джерел і літератури (586 позицій), в якому переважають архівні матеріали, документи та періодична преса того періоду (разом 441 позиція), свідчить про намагання здобувачки всебічно й об'єктивно розглянути обрану тему на основі якнайбільшої кількості фактів.

Проміжні результати дослідження апробовано на міжнародних, всеукраїнських, університетських наукових конференціях та викладено в 11 публікаціях, зокрема 5-х статтях у вітчизняних і іноземних фахових виданнях, одне з яких включено до наукометричної бази Scopus. Зміст автореферату повністю відображає основні положення дисертації.

Констатуючи важливе значення викладених у тексті наукових положень та здобутих у процесі дослідження результатів, необхідно

зупинитись на окремих зауваженнях і дискусійних моментах, які потребують додаткової аргументації, зокрема:

– Визначаючи предмет дослідження (с. 4) варто було б відобразити його соціальну складову, що наявна як у назві дисертації, так і в її змістовому наповненні.

– На наш погляд не дуже вдало сформульовано визначення поняття "італійська громада" (с. 39). Фраза "об'єднання вихідців з території сучасної Італії, що постійно проживали в Одесі наприкінці XVIII – початку XX ст." викликає певний часово-просторовий дисонанс. Тому пропонуємо замінити словосполучення "з території сучасної Італії" на "з території Італії (в її сучасних кордонах)".

– Аналізуючи діяльність консульських представників та їхній вплив на життя італійської громади Одеси (розділ 3, с. 84–121), О. О. Феденко зосереджує увагу переважно на першій половині XIX ст., практично оминаючи другу половину XIX – початок XX ст. У зв'язку з цим постає запитання: чим можна пояснити таку диспропорцію у представленні матеріалу?

– Не можемо повністю погодитися з твердженням здобувачки про те, що не завжди вдається віднайти інформацію про консульських представників другої половини XIX – початку XX ст. (с. 108). Думаємо, що важливим джерелом для виявлення таких відомостей могли б стати пам'ятні книжки губерній Російської імперії. Сподіваємося, що авторка використає їх у подальших наукових пошуках.

– Не заперечуючи твердження О. О. Феденко про те, що попит, який створювали італійські негоціанти на зернову продукцію, сприяв товаризації сільськогосподарського виробництва, розвитку інфраструктури й сфери зайнятості населення у Наддніпрянській Україні (с. 177, с. 9 автореферату), вважаємо його дещо загальним. На наше переконання, для повноцінного розкриття це питання потребує докладнішого вивчення в межах окремого дослідження.

– У п. 4.3. "Італійські емігранти у розбудові промисловості і ремісничої справи" йдеться про господарську діяльність не тільки купців, а й міщан та ремісників (с. 161–176). Тому вважаємо, що першу частину заголовку четвертого розділу "Економічна діяльність італійського купецтва Одеси у Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII – початку XX ст." коректніше викласти у такій редакції "Економічна діяльність італійців (або італійських мігрантів) Одеси...".

– Дисертація дещо хибує на певні неточності, описки, одруки, мовні та редакційні огріхи (с. 14, 17, 40, 94, 97, 98, 126, 134). Покращенню тексту сприяла б уніфікація написання власних назв та імен (для прикладу: на с. 40, 46, 73, 78 значиться "Італійське Королівство", а на с. 82, 88, 95, 167 – "Італійське королівство"; один із братів Анатра фігурує на с. 153, 155 як Йосиф, а на с. 157, 159 як Джузеппе), а також застосування термінів "емігрант", "іммігрант".

Утім висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і аж ніяк не применшують новаторського й наукового значення представленого кваліфікаційного твору. Дисертація О. О. Феденко є комплексним самостійним, завершеним дослідженням одного з мало розроблених на сьогодні аспектів соціально-економічної історії України. Здобуті результати є достовірними й обґрунтованими. Вони збагачують вітчизняну історичну науку новими знаннями і можуть стати емпіричним підґрунтям для студіювання окресленої тематики в майбутньому. На практиці ці результати можна використати в освітній сфері (для укладання підручників, методичних посібників, проведення лекцій, семінарів, уроків, екскурсій), а також у діяльності громадських організацій, органів влади (для підготовки та реалізації певних проектів, програм, договорів тощо).

Усе викладене вище дозволяє стверджувати, що подана до захисту дисертація Феденко Олени Олексіївни на тему "Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст." відповідає вимогам "Порядку присудження наукових

ступенів", затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії України XIX – початку XX ст.
Інституту історії України НАН України

В. В. Шевченко

Шевченко В.В.